

žemaičių ir aukštaičių tarmėse. Geriausiai atveju ji žymi tik tą laiko ribą, iki kurios žemaičių ir aukštaičių tarmės jau turėjo būti išsiskyrusios. Kada jos išsiskyrė iš tikrųjų, sunku pasakyti, nes procesai, nulėmę skirtingus *tj, *dj refleksus, galėjo vykti ir prieš pat afrikatų atsiradimą ir pačioje žiliausioje senovėje. Vadinas, į šio straipsnio antraštėje iškeltą klausimą galima duoti tik neapibrėžtą atsakymą: anksčiau, negu XV a. viduryje. Turint galvoje minėtą i, u virtimą į e, o (žr. p. 82), tą ribinę datą būtų galima nukelti į dar tolesnę praeitį (t.y. prieš XIII a.), bet toks teiginys (nors a priori atrodo labai tikėtinas) kol kas neįrodomas: tam reikėtų labai smulkiai iširti „dūnininkų“ ir „donininkų“ žodžio galo balsių fonetines ir fonologines ypatybes²⁵.

A. Girdenis

Когда жемайтское наречие отделилось от аукштайтского

Резюме

В статье подвергается анализу традиционная датировка распада литовского языка на жемайтские и аукштайтские говоры. Делается вывод, что этот процесс совершился не в середине XV века, как предполагает традиционная датировка, а до этой даты (возможно, и до сокращения акутовых окончаний, проходившего, по мнению К. Буги, в XIII веке).

Zietelos tarmės įvardžių daugiskaitos adesyvo formų kilmė

Zietelos tarmėje vartojamos ypatingos gimininių įvardžių daugiskaitos adesyvo formos: *jtemp*, *juosmi* || *juosmi*, *jiesmi*, *jiesmip*, (ret.) *jōsmi*, pvz.: *aš neprašau jtemp*; *o juosmi netep, kab mūs sim*; *juosmi teñ an žāmės jēma, kap zvėries*; *nebit juosmi rāzumo*; *jiesmi nērà ko duot*; *jiesmip stālo nebit*; *jōsmi dauti sviesto* ir kt. Rečiau tokias formas turi kiti gimininiai įvardžiai¹, plg.: *o kituosmi nēr niēko* ir kt.

²⁵ Galima čia pridurti, kad 1420 m. rašytas kunigaikščio Vytauto laiškas, kur pasakyta, jog žemaičiai kalba ta pačia kalba, kaip lietuviai (t.y. aukštaičiai), ir esą tie patys žmonės („unum ydeoma et uni homines“, žr. K. Būga, min. veik., p. 85), gali nerodyti, kad žemaičių tarmė tuo metu nesiskyrė nuo aukštaičių. Kalbėti tokiaime laiške apie kokį žemaičių ir aukštaičių kalbos nevienodumą būtų reiškę daryti naivų diplomatinę klaidą, nes Lietuva tuo metu bylinėjosi su vokiečių ordinu dėl žemaičių krašto.

1968 m. pavasarį pirmąjį šio straipsnio variantą skaitė dr. J. Kazlauskas ir vyr. dėst. V. Žulys. Už gausias jų kritines pastabas, leidusias žymiai pagerinti straipsnio tekstą, autorius širdingai dėkoja.

¹ Žr. A. Vidugiris, Zietelos tarmės įvardis, „Lietuvių kalbotyros klausimai“ (toliau — LKK), III, V., 1960, p. 129.

Apie šių formų kilmę iki šiol yra pareikštos dvi nuomonės.

A. Vidugiris, plačiau tyrinėjęs Zietelos tarmės įvardžius ir konkrečiai daugiskaitos adesyvo formas, mano, kad jų pagrindu eina daugiskaitos galininkas arba vardininkas. Jis² rašo: „Savotiškas³ postpozicinės galūnės *-(s) mi*, *-(s) mip*, *-mp* dedamos prie dgs. galininko (*juosmi*) arba dgs. vardininko (*jiesmip*, *jōsmi*)“.

Šis teiginys atrodo abejotinas jau vien dėl to, kad juo neatsakoma į klausimą, kodėl minėtos adesyvo formos radosi daugiskaitos galininko arba vardininko pagrindu. Antra vertus, kyla dar vienas klausimas, iš kur ir kaip atsirado „postpozicinės“ daugiskaitos adesyvo galūnės *-(s)-mi*, *-(s)-mip*, *-mp*. Tik suradus ir paaiškinus kokio reiškinio pakitimų priežastis, galima kalbėti apie tikrai istorišką kalbos tyrinėjimą⁴.

Kur kas racionaliau šių formų kilmę aiškina Z. Zinkevičius. Jo nuomone, minėtos daugiskaitos adesyvo formos esančios „...“, greičiausiai, senovinių adess. pl. formų *juosempi*, f. *jōsempi* ir dat. pl. *jiemi* (*jiemi*), f. *jōmi* (*jōmi*) sumišimo padarinys⁴⁵.

Tame teiginyje glūdi ta racionali mintis, kad tie adesyvai yra kontaminacijos rezultatas. Suradus ir paaiškinus kontaminacijos priežastis, šių adesyvų kilmę galėtų būti iki galo aiški.

Išgilinus į Zietelos tarmės įvardžių linksniavimo sistemą, tas priežastis rasti nėra taip sunku.

Iš esmės pritariant Z. Zinkevičiaus teiginiui, galima padaryti nežymią pataisą, t.y. manyti, kad su daugiskaitos naudininku galėjo sumišti ne adesyvas *juosempi*, *iosempi*, o dabar toje tarmėje adesyvo reikšme vartojamas inesyvas (*j*)-*uosa*, (*j*)-*osa* plg.: *juosà mōža ir daugèst giedóì; teñ josà dvi pirklì i'rà; tuosà visuosa žmonėsa nebit rāzumo* ir kt. Randantis daugiskaitos adesyvo formoms *jiesmi(p)*, *juosmi*, senasis adesyvas su *-empi*, matyt, jau buvo išnykęs, o jo funkcijas galėjo atlikti inesyvas (*j*)-*uosa*. Tai, kad senojo daugiskaitos adesyvo funkcijas kai kur bus atlikę daugiskaitos inesyvas, rodo ir šie M. Daukšos postilės sakiniai, plg.: *...tas wienas bālfas manas ir manīmp yra nafrūfe ir iufīmp wifsūfiap aufi fe draugia DP 133₅₃₋₅₄; O tas βwiefūmas ir tāmsumūfia žibina tatay yra ir sunu sē tamsumu žmonefe bediewiūfemp ir neyftikumūfemp DP 44₅₂₋₅₄*.

Vadinasi, tam tikru raidos etapu Zietelos tarmėje galėjo egzistuoti daugiskaitos naudininko forma (*j*)-*iem(i)* ir daugiskaitos adesyvo *-(j)-uosa*. Dėl tų formų kontaminacijos radosi naujos daugiskaitos adesyvo formos *jiesmi(p)* ir *juosmi*.

¹ Žr. A. Vidugiris, min. str., LKK, III, 129.

² Turėtų būti „Savotiškos...“

⁴ Plg. B. A. Звегинцев, Теоретическая и прикладная лингвистика, М., 1963, p. 152. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V., 1966, p. 316.

Kur slypi tos kontaminacijos priežastys? Matyt, tų formų kontaminacijos priežasčių reikia ieškoti vienaskaitos naudininko ir adesyvo formų modelyje. Dabar, kaip žinoma, Zietelos tarmėje vienaskaitos naudininko ir adesyvo formos yra sutapusios, plg.: vns. naud. *bóču tavám vistiek*; *kám tu jã ta šóji* ir vie. ades. *jám savisù nebit* (vaiku); *tám Adólip dár ĩr naginei* ir kt. Tiesa, greta vienaskaitos adesyvo (*t)-ám* Zieteloje turimas ir (*t)-ámp*, plg.: *buvau̯ aš tenaik jámp*; *Ir jau̯ jámp kláušasi*. Vienaskaitos adesyvas (*t)-ám* šioje tarmėje sutapo su vienaskaitos naudininku dėl sistemos⁶, t.y. **támpi* > *támp*, o *p* išnyko dėl sunkaus junginio *-mp*.

Susiformavęs naujas vienaskaitos naudininko ir adesyvo modelis galėjo būti ir daugiskaitos naudininko ir adesyvo pakitimo priežastis. Pagal vienaskaitos modelį daugiskaitos adesyvo reikšmė greičiausiai bus pradėtas vartoti daugiskaitos naudininkas. Tai aiškiai rodytų forma *jiemp*, plg. dgs. naud. *aduok jiem*. Vienaskaitos adesyvo *jámp* pavyzdžiu prie *jiem*, matyt, bus pridėtas *-p*, plg.: *jiemp*. Dėl tos pat priežasties daugiskaitos adesyvo reikšmę galėjo igyti ir nesutrumpėjusi daugiskaitos naudininko forma *jiemi* || *jiemi* (plg.: *mokėk jlemi*; *jiemi geraĩ manàs kunodàs penėt*). Kad taip bus atsitikę, rodytų toks pavyzdys: *kas jiemì služino⁷, aš nežinau̯* „kas pas juos (jiems) tarnavo, aš nežinau“.

Kadangi adesyvo funkcijas toje tarmėje, kaip jau minėta, atlieka ir inesyvas (*j)-uosa*, tai, maišantis gretiminėms formoms (*j)-iemi* ir (*j)-uosa*, galėjo susiformuoti minėti naujadarai (*j)-uosmi*, (*j)-iesmi*. Vienu atveju adesyvo (*j)-uosa* pagrindu galėjo rasti (*j)-uosmi*, kitu atveju naudininko (= adesyvo) (*j)-iemi* pagrindu greičiausiai išriedėjo (*j)-iesmi*. Formų *jiesmip* galo *-p*, reikia manyti, bus pridėtas, kaip ir *jiemp*, pagal vienaskaitos adesyvo (*jámp*) modelį.

Moteriškosios giminės formos (*j)-osmi* greičiausiai bus atsiradusios vyriškosios giminės formų (*juosmi*) pavyzdžiu.

A. Rosinas

Происхождение форм адессива мн. ч. местоимений Зетельского говора

Резюме

Формы адессива мн. ч. в говоре Зетела *jiesmip*, *juosmi* не являются древними. Данные формы возникли после того, как сократившаяся форма адесс. ед. ч. *jám(p)* < **jámpi* совпала с формой дательного падежа *jám* „ему“. По модели ед. ч. форма дат. п. мн. ч. *jiemi* смешалась с формой инесс. — адесс. мн. ч., и по этой причине появились новые формы адесс. *juosmi* resp. *jiesmi*. Постпозиция *-p* (*jiesmip*) добавлена из дублетной формы адесс. ед. ч. *jámp*.

⁶ Dėl to žr. K. Būga, Rinkiniai raštai, I, V., 1958, p. 578–580; Z. Zinkevičius, min. veik., p. 111, 112 ir t.; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, V., 1968, 166.

⁷ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 316.